

Наталія Солонська (Київ)

Науковий доробок Івана Франка з проблем давньоруської літератури в контексті реконструкції фонду києво-руських бібліотек (на прикладі бібліотеки Ярослава Мудрого)

Пророчі слова І. Франка, щодо вивчення історії свого народу і країни: “Кожна доба історична, се дерево коренем стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще” [51: 108].

Доба Київської Русі, коли закладалися підвалини сучасного книжного та бібліотечного процесу, Русь “творила окрему, самостійну державу”, то був час, “коли у нас почало заноситися і на витворення власної просвіти, школи, письменства і всього того, що робить купу людей цивілізованим народом” [52: 100], – наголошував визначний український учений І. Франко.

Мета цієї статті звернути увагу на кілька, з нашого погляду, важливих для української науки і культури позицій: на значний, однак малодосліджений, невідомий широкому загалові доробок визначного українського вченого І. Франка з проблем давньоруської літератури; на те, що він був одним із небагатьох дослідників у цій галузі на території України на початку ХХ ст.; на цінність доробку І. Франка у цій галузі для вивчення періоду києво-руської доби і, зокрема, дослідження бібліотек домонгольської Русі; на важливість для культури України втілення в життя розробленої нами теоретичної моделі реконструкції Бібліотеки Ярослава Мудрого.

В історичному бібліотекознавстві [22] бібліотеки домонгольської доби є підґрунтям, на якому виріс і сформувався весь бібліотечний процес, бібліотекознавство як вітчизняна історична наука, бібліотечна культура давньоруських часів, яскравим прикладом якої є перша державна бібліотека на наших землях, Бібліотека Ярослава Мудрого [14; 20; 24; 25; 26].

Ми пропонуємо теоретичну модель Бібліотеки Ярослава Мудрого, що екстраполюється на будь-яку бібліотеку києво-руської доби (монастирську, приватну тощо) і слугує основою для побудови електронної давньоруської бібліотеки (ЕДРБ), її електронного каталогу.

Бібліотека Ярослава Мудрого – це культурне явище, історичний факт, історичне джерело з історії України. І в зв’язку з цим сучасно звучать згадані слова І. Франка.

Софійську бібліотеку було засновано 1037 року. А Х ст., коли постала Десятинна церква і з’явилася при ній бібліотека, попередниця великокнязівської, І. Франко називав часом, коли суспільна та політична організація була вже “близька до зеніту свого розвою” [39: 238], християнство “защеплене за князювання Володимира Великого”, стало державною релігією руської держави, яка “вже тоді дійшла до

вершини свого розвою і з кінцем його пановання почала хилити ся до упадку” [42: 2] і далі – “аж до монгольської руїни” [39].

Про існування давньоруських бібліотек свідчать, як вважає І. Франко, “досить високий ступінь розвою” південно-руського письменства і те, що “найстарша часть київського літопису, що сягає до смерті Святослава, була правдоподібно зложена ще за часів Володимира Великого” [42: 3], а в цьому творі простежуються “сліди давно вже розвинутої грамотности, досить високо розвинений історичний і риторичний стиль, багато вироблена мова, а в політичних і етнографічних уступах незвичайна широта погляду і реалізм у представленні фактів” [42: 4]; на існування бібліотек вказує і “так званий Супрасльський рукопис”, як підкреслив І. Франко, “найстарша відома нам пам’ятка того письменства”, що походить правдоподібно з початку IX віка. Пам’ятка “повстала не менше правдоподібно під впливом безпосередніх учеників Мефодія, на що вказують численні моравізми в язиці поруч із не менше численними червонорусизмами, малочисленними польонізмами і чехізмами на тлі найстаршої, в Мораво-Панонії і Болгарії виробленої церковно-славянської мови” [51: 108], а також те, що “вже в половині XI віку в Південній Русі все найпотрібніше для богослужіння і релігійного життя широких верств народа було чи то перекладене з грецького, чи то попереводжене з болгарського, чи то перероблюване власною працею. До таких перерібок належали просторі празничні Миней...” [33: т. 18].

І. Франко був переконаний в існуванні великокнязівської бібліотеки. Він писав: “В половині X віка треба визнати важний факт, що князь Ярослав закладає першу бібліотеку при Софійському соборі і затрудняє при їй багато писарів та перекладачів. Нема сумніву, що переписувано також грецькі тексти; маємо найстарші послання київських митрополитів, родовитих Греків, у грецьких текстах і в рівночасних старо-руських перекладах” [42: 6].

Історіографія проблеми вивчення ДРБ значна. Однак зміст та обсяг цієї історіографії створюється здебільшого за рахунок типових звернень до відомої цитати з “Повісті врем’яних літ” про заснування Софійської бібліотеки (цитати, яку треба сприймати тільки як модель тієї події). Висновки І. Франка у цьому питанні вирізняються оригінальністю, що і підтверджують подані вище цитати з його рідкісних і невідомих праць.

Бібліотеку Ярослава Мудрого ми розглядаємо як поліфункціональну систему, що складається з двох великих підсистем: книжного та архівного фондів [16].

У колосальному масиві праць з проблем культури Київської Русі майже нема таких, де б не згадувалося про киево-руську книгозбірню. Це роботи таких учених, як: В. Адріанова-Перетц, М. Брайчевський, Є. Болховітінов, В. Васильченко, М. Візир, С. Висоцький, Є. Голубинський, В. Горський, О. Горський, Б. Греков, М. Грушевський, Л. Жуковська, Я. Запаско, С. Єфремов, В. Іконников, О. Онищенко, В. Ключевський, М. Котляр, Б. Кримський, Д. Лихачов, В. Логвін, М. Максимович, М. Нікольський, В. Німчук, М. Пещак, М. Попович, Б. Рібаков, В. Ричка, М. Розов, Б. Сапунов, Н. Солонська, В. Татищев, М. Тихомиров, П. Толочко, П. Тронько, І. Франко, І. Ягіч та багато ін.

Відсоток українських учених, як і кількість їхніх праць із зазначеної теми, з об'єктивних історичних причин, менша, ніж російських. Якщо ми проаналізуємо значний обсяг досліджень з давньоруської літератури, що, власне і становила основу книжного фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого, то, на жаль, наш український сегмент наукового доробку буде скромним.

На початку ХХ ст. одним із кількох достойних фахівців з давньоруської літератури на території України, якому, попри його палке бажання викладати цю дисципліну у Львівському університеті, так і не дали змоги це робити [3], був І. Франко. Енциклопедична ерудиція, широта філософського бачення, знання кількох мов допомагали йому глибоко і всебічно вивчати проблематику Київської Русі. Завдячуючи його невтомній науковій енергії, допитливості, тодішні українські вчені могли ознайомлюватися з працями своїх іноземних колег завдяки численним рецензіям, які писав І. Франко. Ці його науково-критичні праці й сьогодні не втратили своєї актуальності та цінності, оскільки вони насамперед відображали зріз важливого наукового доробку рецензента. Окрім того, ці наукові рецензії з давньоруської культури друкувалися, здебільшого, в “Записках Наукового товариства ім. Шевченка”, що сьогодні є раритетним і малодоступним виданням навіть для наукового загалу.

У фонді Бібліотеки Ярослава Мудрого були праці, за нашими підрахунками, понад 80 авторів [19]. Про деяких із них І. Франко подав відомості, які не трапляються в жодній іншій науковій праці.

Різноманітні були жанри творів, що зберігалися у фонді ДРБ: повчання, поетичні, полемічні, правні, літописні, чернені твори, література історична, природознавча, “із світової історії, географії, астрономії, філософські та юридичні трактати та різні державні документи: договори, князівські грамоти” [15]. При чому, кількість варіантів списків одного і того ж тексту могла бути вельми значною. В І. Франка, який спеціально не займався фондом ДРБ, утім, ми знаходимо найціннішу інформацію про окремі праці.

Тема “Іван Франко і давньоруська література” у 50-томному виданні його творів відображена у таких томах – 6, 29, 30, 31, 34, 36, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49 (І. Ягич); “Іван Франко та епоха Ярослава Мудрого” – у томах 6, 12, 34, 37, 40, 41, 42, 47 (Ярослав Мудрий) тощо.

Фонд Бібліотеки Ярослава Мудрого ми розглядаємо як фонд сукупний, що складався з бібліотечної та архівної частини. В архівній структурі виділяємо архів дипломатичний [18], де “крім договору Олега з греками 911 р., договору Ігоря з греками 941 р. і договору Святослава з греками, сі договори, крім високої історичної вартості важні також як літературні пам'ятки, даючи нам найстарші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі Х в.” [42: 13].

І. Франко зазначав, що “християнські писателі перших віків залюбки користувалися жидівськими коментарями, особливо такі вчені, як Оріген та Сирийці, як Єфрем Сирин, власне сей остатній писатель мав найбільший вплив на вироблене

християнських поглядів есхатологічних, значить, через него перейшло в християнські вірування багато такого, що є і в Талмуді. Та не треба забувати, що багато дечого такого є і в первісній християнській літературі, в євангеліях, в Апокаліпсисі св. Івана та св. Петра”. І далі: “в староруським письменстві була вельми популярною ціла купа апокріфів старо- і новозавітних і що більша часть тих апокріфів, хоч написана або перероблена християнами, основувалась на старих жидівських переказах, а то й просто на Талмуді, на що вже давно звернено увагу вченими, не виключаючи й російських” [34: 2–4].

І. Франко сперечався з Н. Нікольським щодо поглядів того на давнє письменство, хоча вважав його працю важливою для історії української літератури [40].

“Характеристичною особливістю давньої південно-руської літератури, – підкреслював І. Франко, – є наявність великої кількості збірників різноманітного змісту, складених більш-менш систематично, з більш-менш певною метою дати читачеві в руки енциклопедію найпотрібнішого, замінити йому школу” [37: 180]. Зразки таких збірників Русь одержала з Болгарії (збірники Святослава 1073 і 1076 років).

І. Франко вважав, що Збірник 1073 року та Збірник 1076 року написаний у Києві тим самим “грѣшнымъ Іоанном¹, що три роки перед тим докінчив перепис староболгарського збірника царя Симеона на староруську мову з виразними відтінками київського говору” [37: 180], є його самостійною працею, містячи обік перекладених ним із грецького уступів також “інтересні статі його власного складаня” [42: 5].

І. Франко підтвердив нашу думку, що у фонді давньоруської бібліотеки зберігалися, мабуть, легенда про життя слов’янських апостолів, що “в окремій руській редакції вийшла в склад найстаршого київського літопису; [...] в старих південно-руських копіях твори Климента Охридського, Іоанна Екзарха, Монаха Храбра і інших староболгарських письменників; [...] не мало церковних книг або покровних із ними духовних збірників [...] зложені, згідно перекладені з грецького в Південній Русі”. І. Франко назвав насамперед серед збірників “Прологи так званих руських редакцій, уложені на підставі грецьких Менологіїв”, наголошуючи, що “Руські Прологи визначають ся багатством руських і слов’янських вставок, а надто статями поучительними або притчами і короткими оповіданнями долученими до групи святих кожного дня”. Принагідно зазначимо, що він визнав “старо-руське походження [...] для вельми розповсюдженого збірника приказок і духовних афоризмів, відомого під назвою Пчела”; підкреслюючи, що “збірник приказок під таким самим титулом, уложений ще в X віці в Болгарії, не має нічого спільного зі старуською Пчелою. До таких збірників уложених у старій Русі належить також Маргарит, зложений із слів переважно Іоана Златоуста з додатками інших старих отців церкви, на візір старо-болгарського Златоструя, уложеного царем Симеоном...” [42: 6–7].

¹ Б. Сапунов указував на одного переписувача Збірника, однак сучасні технічні методи дали можливість довести, що над кодексом працювало два писці XI ст. Тільки арк. 127 (зв.) виконаний рукою писця XIII ст. Ім’я першого писця відоме. Це – дияк Іоанн. Ім’я іншого, того, хто написав найбільшу частину книги, досі не встановлено.

“Найважливішою пам’яткою старо-руського письменства треба без сумніву вважати твір, що має титул “Руський літописець”, а докладніше “Се повѣсти временних лѣтъ, откуда пошла руская земля і кто первѣе нача в Києвѣ княжити” [42: 10–11]. Щодо змісту “Повісті врем’яних літ”, яку ми вносимо в електронну давньоруську бібліотеку, то І. Франко застерігає: “Стоїмо тут без сумніву на історичному ґрунті, але далекі від історичної правди, бо всі найважніші події, подані в нашій літописі, про життя тих осіб, носять на собі виразний характер поетичного вимислу, нераз у високо драматичній формі” [42: 13].

І. Франко зробив цінні висновки: в “Слові о полку Ігоревім” зроблено вставки із уривків пісень XI ст.” [42: 15], що як одиниці збереження (розділ: народний фольклор) належить внести в електронну Бібліотеку Ярослава Мудрого. У тих вставках найцікавіша пісня про полоцького князя Всеслава, що не має ніякого зв’язку з поемою про похід Ігоря [42: 13].

Аналогічні висновки зробив М. Брайчевський у 1957 році: “Древньоруський фольклор в його безпосередніх проявах, на жаль, до нас не дійшов, але багато із записаних значно пізніше (починаючи з XVIII ст.) народних пісень, билин, казок зберігають у собі численні нашарування давніх епох – періоду Київської Русі і ще більш далеких часів, що дає змогу судити про розвиток усної народної творчості у ті віддалені часи” [1: 506]. Завдячуючи І. Франкові, ми вносимо в ЕДРБ “Пісню про полоцького князя Всеслава”.

Парадоксальна ситуація: М. Брайчевський не посилається на І. Франка, хоча збіг думок двох учених безперечний. По-перше, у М. Брайчевського, радше, не було доступу до праць його геніального попередника. По-друге, що значно печальніше: посилань на надзвичайно цінні наукові праці І. Франка, зокрема і з проблем давньоруської літератури, в безмежному морі літератури, особливо російських дослідників (наприклад, славнозвісного Пушкінського Дому в Санкт-Петербурзі), з цього питання, майже нема. Тобто, правди ніде діти, зі світової історичної науки викинуті не тільки імена українських геніїв, із історії в такий спосіб викидається сама Україна.

З рецензії І. Франка на працю чеського вченого Ф. Пастрнека “Dějiny slovanských apoštolů Cyrila a Methoda. S rozbořem a otiskem hlavných pramenů. Sepsul” впливає, що в ній “подано детальний огляд і критичний розбір жерел, а головню панонської легенди, автор дає синтетичний нарис життя й діяльності слав. Апостолів, тексти найважливіших джерел, з перекладами й коментарями” [28: 6]. Утім, “проф. Пастрнек не згадав про один інтересний факт із літературної історії сеї легенди, а власне втягнує просторих виривків із неї в хронографічний додаток до Толкової Палєї в XIII або в XIV віку” [28: 6].

На цей факт І. Франко звернув увагу і в передмові до першого тому “Пам’яток українсько-руської мови й літератури”, де при описі Крехівської Палєї подано й текст тих уривків із глав V, VI, IX, X, XVI, що ввійшли в розширену Палєю.

До каталогу ймовірного фонду Софійської бібліотеки ми відносимо і роман “Варлаам і Йоасаф”. І. Франко розробив питання про авторів грецької повісті про

Варлаама та Йоасафа, спростував авторство цього твору Іоанна Дамаскіна, Іоанна Лествічника, Єфімія Грузіна, припустив більш правдоподібним вважати автором повісті Іоанна, ченця монастиря св. Савви, якого згадують ще давніші рукописи (це ми і фіксуємо в ЕДРБ). Час написання повісті І. Франко¹, як і Цотенберг, відносить приблизно до 630 року [33].

Дотримуючись слушної думки І. Франка, необхідно досліджувати грецький текст, підготувати “критичне видання старослов’янського перекладу, особливо його найдавнішого рукопису”, порівняти різні слов’янські переклади з грецьким текстом та ін. Різні редакції твору мають бути внесені в ЕКДР.

Утім, на думку І. Франка, дослідження східних текстів – це далека перспектива; для такого складного дослідження необхідне знання східних мов та літератур, проведення низки досліджень; при цьому він вважав ймовірними нові відкриття. Підкреслює, що про спільне джерело всіх версій не може навіть ітися. Можна хіба що говорити про одне спільне джерело для всіх арабських версій та друге – для грецької, грузинської та вірменської редакції. Отже, те, що написав учений понад століття тому звучить свіжо та актуально, підтверджує зроблені нами самостійні висновки щодо міждисциплінарних досліджень.

Проаналізуємо, наприклад, “Історичні праці” І. Франка і продемонструємо, як ми послуговуємося його повідомленням: “...староруська похвала святим Козьмі й Даміану, опублікована в Макарієвій Четї-Мінеї; обі сі пам’ятки важні тим, що написані були руською мовою, правдоподібно ще в Х в. в Корсуні, можуть уважатися свідоцтвом існування руської християнської колонії в тім місті в часах Св. Володимира або ще й давніших” [36: т. 46: 442]. В ЕДРБ це перетворюється на такий алгоритм: Назва твору: Похвала святим Козьмі і Даміану; Джерело: Четї-Мінеї (автор – Макарій); Література: Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986. – Т. 46. – Кн. 1.

Одиниця збереження фонду (далі – од. зб.) – “Учительне Євангеліє” (автор Костянтин Пресвітер). І. Франко вважав, що воно “зложене із скорочених із грецького переведених проповідей на неділю і свята цілого року вибраних головню з писань Івана Златоуста і Ісидора Пелусіота і попередженого віршованою передмовою з акростіхом в церковно-слов’янській мові” [29: 174–175], цим він указав вектор пошуку джерела.

Окрім того, що І. Франко розкрив зміст “Хронографа” Григорія Пресвітера (містить переклад п’яти книг Мойсея, книг Ісуса Навина, Судей і царств, переклади грецьких хронографів), він наголосив, що ці хронографи “пізніше перенесені були на південну Русь і стали основою нашої найстаршої літописи” і зазначив, “що той великий твір Григорія Пресвітера чи Єпископа у болгарській рукописі Х або ХІ віку заховав ся досі в московському архіві справ міністерства заграничних, входив

¹ Аналізуючи повість про Варлаама та Йоасафа І. Франко найчастіше посилався на працю німецького вченого Куна: Barlaam und Ioasaph, eine bibliographisch-literärgeschichtliche Studie (Мюнхен, 1893)

правдоподібно у склад бібліотеки князя Ярослава і був доступний редакторові найстаршої київської літописи” [29: 175]. На думку І. Франка, хроніки Малали і Амартола в Болгарії не пропали безслідно, “бо болгарські оригінали і копії з них заховалися і в Болгарії, і на Русі” [29: 176].

У рецензії на працю В. Перетца І. Франко спинився на одному із найцікавіших рефератів на археологічному з’їзді, що відбувся у Києві і був виголошений О. Соболевським, який “доторкав ся найстарших пам’яток слав’янського віршованя. Себ то “Похвали царю Симеону”, “Пролога”, “Азбучної молитви” і ин., уміщених у Святославовім Сборнику з 1073 р. Ті твори були перекладені з грецьких оригіналів, ті оригінали були написані т. зв. політичним віршом, то й перекладач Болгарии силкував ся перекласти їх віршом” [32: 24]. Алгоритм ЕДРБ: вищеназвані твори; джерело – Збірник Святослава 1073 року і відповідно – література: рецензія І. Франка та ін.

“Із трьох пізніших часів маємо старо-руські копії майже всіх важніших творів письменства, починаючи від житія Мефодія, якого найдавніша копія із XII віка заховала ся в південно-руським рукописі, що тепер належить до бібліотеки Успенського собора в Москві, і від легенди про життя обох слов’янських апостолів, яка в окремій руській редакції вийшла в склад найстаршого київського літопису. Маємо далі в старих південно-руських копіях твори Климента Охридського, Іоанна Екзарха, Монаха Храбра і інших староболгарських письменників” [42: 6].

Щодо проблеми дослідження мови давньоруських книг, які зберігалися у фонді великокнязівської бібліотеки, то безперечний інтерес викликає науково-критична стаття І. Франка “Vatroslav Jagić – Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache” [30]. І. Франко не приховував свого захоплення тим, що “проф. Ягіч подає на вступі XX віку систематичний огляд усього того, що зроблено досі для вияснення одного з найважливіших питань слав’янської фільології, а власне питання про походжене тзв. Церковно-слав’янської мови, її вітчину й перші ступні її розвою. Сі питання творять неначе угольний камінь славістики, то й не диво, що досліди та оживлені дебати над ними починають ся в самих досвітках науки про Слав’ян і тягнуть ся неперервним рядом через увесь XIX вік. Учені Чехи, Словінці, Словаки, Великоруси, Українці, Хорвати й Серби, Німці й Французи забирають у тій справі голос; протягом часу виходять на денне світло чим раз нові пам’ятки та документи для освітлення справи, і майже кожде нове відкрите розбуджує завзяті контроверсії” [30].

І. Франко виокремив найзначніші, з його погляду питання, порушені в праці В. Ягича, і аналізував їх. Він виділив: особисті відносини апостолів Кирила і Мефодія; оцінку їхньої місіонерської діяльності; проблему про вітчизну церковно-слов’янської мови, що “концентруєть ся в альтернативі: панонізм чи болгаромакедонізм”; його цікавлять співвідношення кирилиці та глаголиці. Утім, у рецензії наголошено, що професор В. Ягич “не береться ся розв’язувати всі труднощі сього питання. Кладучи натиск більше на те, що можна вважати позитивним здобутком

дотеперішньої наукової дискусії”, не розв’язує він остаточно і “всіх труднощій звязаних з питанем про тзв. кирилицю і глаголицю, хоча прихилиє ся до думки, що “старше, більше первісне слав’янське письмо була глаголиця”, що в X віці кирилиця панувала більше на сході, в Болгарії й на Руси, а глаголиця на заході, в Македонії, Далмації та Боснії” [30: 8].

Підкреслимо, це питання й досі залишається предметом гострих наукових дискусій.

Колискою Кирила і Мефодія був Солунь, “де вони, родовиті Греки, у-перше вивчили ся слав’янської мови, так очевидно й язикова основа їх перекладу церковних книг мусіла бути місцева, македонська. Та ся основа вже в перших часах їх апостольської діяльності в Моравії й Панонії мусіла по троха модифікувати ся, приймати в себе панонізми й латинізми (латинські терміни для деяких церковних предметів та діянь); дальші модифікації були наслідком витиснення слав’янського богослужіння в Моравії й Панонії, – відси й пішло те, що найстарші датовані до нашого часу пам’ятки церковно-слав’янської мови виявляють при основній одноцілості та вірності язикового чуття сліди ріжнородних язикових і культурних впливів: се не були перші проби, але результати довгої вже й скомплікованої історичної еволюції” [30: 8].

У першому томі академічного видання творів І. Жданова особливий інтерес становить його кандидатська дисертація, що присвячена таким давньоруським пам’яткам, як “Слово про Закон і Благодать” та “Похвала” Іларіона.

І. Франко, рецензуючи працю І. Жданова, наголосив, що “перші сліди знайомости російських учених із Словом о законѣ та Похвалою сягають до р. 1806”. А “Карамзин цитував сей твір під титулом “Житіє Владимира”; 1844 року уперше видав його Горский у “Прибавленіяхъ къ твореніямъ отцовъ церкви”, що, крім затраченого найстаршого апографа сього твору в XIII або XIV в., що містився в пергаменовій збірці Мусина-Пушкіна, яка згоріла 1812 р., він заховав ся вповні лиш у однім рукописі московської Синодальної бібліотеки, з якої й видав Горский, а пізнійше, 1848 Бодянский у Чтеніях. Як відомо, хоча зміст Слова ясно показує час його написаня (не швидше як 1037 і не пізнійше як 1050 р.), то про автора його нема ані в тексті, ані поза текстом ніде ніякого свідочтва, так що признаване його Іларіоном треба вважати не більше як комбінацією, дуже дотепною і правдоподібною, але все таки не підпертою нічим фактичним. Із детального досліду тексту Жданов видобуває лише потвердженє тої загальної думки, що автор Слова та Похвали був сучасник Ярослава Мудрого і належав до того круга духовних та книжних людей, що групував ся довкола князя і в своїй письменській діяльності знаходив надії на блискучу будучину руського народа та руської держави. Найцікавійший результат досліду Жданова лежить у тім, що він відкриває в Слові і Похвалі сліди боротьби тих нових книжників і патріотів з давнішою грецькою, з спеціально корсунською течією. [...] Тимчасом є одно таке християнське писанє, де головною точкою являєть ся обвинувачене Ісуса Жидами, буцім то він – син

блудниці, писане безмірно популярніше, ніж книжки Орігена *Contra Celsum*, а це власне перша частина Нікодимового євангелія, інакше *Acta Pilati*. Виходить, що слова нашого автора з XI в., се найстарший слід знайомості наших предків із тим апокріфом” [47: 190]. Отже, цей висновок І. Франка дає нам право внести вказану працю Орігена в ймовірний каталог та ЕДРБ.

З рецензії І. Франка “Памятники славяно-русской письменности изданные Археографическою Коммиссією. I. Великія Минеи Четіи. Декабрь, дни 1–5. Москва, 1901, велика 4⁰, стор. 290” впливає, що “головну частку випуска займає Іван Дамаскин”. “Подано тут просторе житіє Івана Дамаскина, написане Іваном патріархом антиохійським (стовпці 104–139) і далі все те, що в старій Русі називалося “Книга Дамаскин” або “Книга Небеса”, далі його ж “Книга философская о осми частех слова”, його ж Посланіє до Козми Маюмського, його слово про святі ікони і слово про покійників і про служби за них [...], північна редакція книги Дамаскина, яку Макарій втягнув у свою Минею, значно ріжнилася від південної, українсько-руської, якої одна (неповна) копія з XVI в. є в моєму посіданні [...]”. Знову підтвердження, яке віддаляє від нас майже століття, щодо внесення вищеназваних творів в ймовірний каталог Бібліотеки Ярослава Мудрого та в електронну бібліотеку.

Цікаве і зауваження, що “із просторих житий перекладених із грецької мови перше місце в отьому випуску займає житіє Сави Освященного, твір, що вже в домонгольську добу був перекладений на церковно-слав’янську мову і пильно переписувався на Русі. До житія додана тут і Похвала, написана тим самим Кирилом, і важна тим, що її грецького оригіналу досі не віднайдено” [44].

З науково-критичної статті І. Франка на працю О. Соболевського “Древняя церковно-славянская литература и ее значение” для нашої теми становить особливий інтерес розповідь про діяльність солунських братів Костянтина і Мефодія, оскільки у нас у дослідженні є підрозділ “Автори книг Бібліотеки Ярослава Мудрого” [46].

Однак О. Соболевський, з погляду І. Франка, “дає не зовсім вірне поняття, подаючи, що “Кирилл и Мефодій начали свою дѣятельность у славян Паноніи, через которую лежалъ ихъ путь въ Моравію, у предковъ нынѣшнихъ словенцевъ. Успѣхъ былъ полнымъ” (ст. 6). Із панонських легенд видно навпаки, що діяльність солунських братів мала місце головною в Моравії, куди вони прибули з моравським посольством, а їх гостина у Панонії при поверненні з Моравії була досить коротка (по словам Житія Константина тривала лише 50 днів), а з огляду на те, що Житіє Мефодія не знає про неї зовсім, можна її уважати у всякім разі сумнівною” [46].

І. Франко наголосив, що Соболевський досить докладно розповідає про активну літературну діяльність за часів болгарських царів Бориса і Симеона, про значну кількість перекладів із грецької мови, а “обік них повстали також твори хоч на пів оригінальні в ролі Шестоднева Іоана Екзарха” (од. зб. Бібліотеки Ярослава Мудрого); дає короткі характеристики оригінальних творів тогочасного письменства, зокрема приділяє увагу Петру Чорноризцю, про якого мало що відомо; найдавнішим віршованим твором.

Однак рецензент закидає О. Соболевському в тому, що ним “до віршованих творів болгарського походження зачислено без підстави прозовий твір, названий у нашого автора “прогласомъ или обявленіємъ обь евангеліи” (ст. 18). Сей твір крім сербських копій заховав ся ще в старшій болгарській копії опублікованій Срезневским і маємо всяку підставу уважати його самотнім захованим до наших часів автентичним твором Константина солунського, написаним по доконанню ним перекладу евангелія”. Тут І. Франко дав цінну інформацію, якої ми не знаходимо в інших джерелах. Взагалі, треба підкреслити в його невеликих науково-критичних статтях, нарисах, замітках багато унікальних відомостей, які вчений черпав із джерел, недоступних пересічним дослідникам.

Утім, на думку І. Франка, О. Соболевський (це вже стосується іншої одиниці збереження фонду ДРБ) не досить обґрунтовано стверджує, що Остромирове Євангеліє скопійовано “съ роскошного и дорогого церковно-славянского оригинала, изготовленного для болгарского царя или для одного изъ его вельможъ (ст. 20–21)”.

І. Франко вважав, що “нема ніякої основи думати, що Остромирове Євангеліє було копією болгарського оригіналу, а мова його має далеко менше болгаризмів, як Сборник Святослава із р. 1073, який також не був дословно копією Сборника царя Симеона, тільки його русифікацією. Взагалі вплив старо-болгарського письменства на староруське доси перецінювали”.

Порівняємо з документом із фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Остромирове Євангеліє є “не новгородським, але київським продуктом, і не копією з болгарського оригіналу, як думали старші російські вчені, але копією із старшого руського оригіналу” [42: 5].

Звичайно, дуже важлива проблема особливостей написання книжок за часів києво-руської доби. Тут І. Франко доходить висновку, що вже “на збірниках Святослава найліпше видно, що обік чисто рецептивного процесу (звичайно, закування рукописів) ішов уже від Х в. дуже оживлений процес творчого присвоювання чужих творів рівнобіжно з процесом асиміляції південного і західного церковно-слав’янського язика до південно-руських діалектів” [46].

І. Франко високо оцінив працю О. Пипіна “История русской литературы, том I. Древняя письменность”, де визначено концепцію історії літератури; висвітлено початки староруського письменства; давні свідоцтва про народну поезію; церковне письменство; особливі прикмети давнього періоду [31: 14], охарактеризовано (хоча і в загальних рисах) такі твори, як Збірник Святослава, Ізмарagd, Маргарит, Златая цепь [31: 16]. Особливо подобається І. Франкові IV розділ праці, де автор констатував тут факт, що “в давнім, домонгольським періоді староруська література майже вся є південноруською”.

У праці О. Пипіна “Споръ Южанъ съ Севѣрянами” подано “думки Житецкого і Потебні про неоднаковість староруської мови і неоднакові шляхи її розвою в різних сторонах” [31: 51]; автор, як зауважив І. Франко, “схиляєть ся до тої думки, якої з давна боронять українсько-руські вчені (Максимович, Костомаров, Антонович,

Драгоманов, Житецький, Потебня і інші), що староруська література домонгольської доби була в головній мірі витвором того самого племені, що тепер називається українсько-руським, що творчому генієви того племені належить також зложене первісної форми князівсько-лицарського епоса, що не завмер з часом у пам'яті українського народу, а заховав ся [...] в билинах” [31: 51].

І. Франкові імponує позиція О. Пипіна, який доводить, що відгуки тієї давньої доби “залишили ся в устах українсько-руського народу (в колядках, деяких казках, місцевих легендах і т. и.) і котрі ще більше стверджують думку про неперервність культурно-історичного розвою українсько-руського народу на тім самім ґрунті, на котрім перед 1000 роками витворив ся перший центр цивілізації, політичного з'єднання і національної самосвідомости всего руського племені”.

Рецензент підтримав погляд О. Пипіна, який визнав, “що свобіднійше громадське і літературне жите домонгольської доби “приналежало зарождавшейся южно-русской народности”, що північна народність хоч і зберегла багато пам'яток давнього побуту і давньої творчости, в тім числі й київський епос, то все таки не зберегла їх в цілій повноті й сьвіжости, а багато дечого й зовсім затратила” [31: 18]; стан просвіти на Русі, починаючи від Володимира Великого аж до XVII в., “розбирає детально космографічні та фізіографічні відомости, які є в давніх писаннях таких як “Шестоднев” Івана Екзарха болгарського, книга Козьми Індікоплова, Фізіолог, Палея, пізнійший Люцидарий і т. і.”; давньоруську історичну літературу – літописи, житія, легенди [31: 21].

Глибоку ерудицію виявив І. Франко й у процесі аналізу другого випуску праці О. Пономарьова “Памятники древнерусской церковно-учительной литературы” [45] та фундаментальної праці М. Сперанського “Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследования и тексты” [48]. Це важливий пункт в історіографії питання бібліотек киево-руської доби. І. Франко вказав саме на те, що нам сьогодні треба врахувати при побудові електронної давньоруської бібліотеки, оскільки М. Сперанський “перевів свою працю строго методично, слідить початок і розвій кожної окремої пам'ятки, її первісну форму і пізнійші розгалуження на різні редакції і не зупиняючи ся на староруських та старих слав'янських (сербських та болгарських) текстах, скрізь доходить до первісних, грецьких жерел і з великим друкованим та рукописним апаратом усталое зв'язки та взаємини там, де доси переважно видко було хаос або каприз різних невідомих редакторів, або копістів. Він не жалує праці, багато труду присьвячує дуже детальному порівнянню текстів слово за словом і речення за реченем, бере до помочи язикові та історично-літературні досліди, щоб дійти до якнайдокладніших і найпевніших висновків. При кождім новім тексті він докладно розбирає всю присьвячену йому доси літературу на всіх приступних язиках і критично зводячи в купу та контролюючи здобуті нею висновки доповнює їх новими матеріялами та увагами. Ще раз показуєть ся і на сьому полі вага слав'янських рукописних перекладів із грецького, які в многім доповняють наші відомості про самі грецькі тексти”. ЕДРБ, сучасні технічні можливості можуть значно полегшити таку трудомістку працю.

А І. Франко багато років тому розгорнув експлікацію, алгоритм роботи з кожною пам'яткою, що логічно реалізується в сучасній комп'ютерній формі. Теоретична модель реконструкції Бібліотеки Ярослава Мудрого, яку ми розробили, саме і дає можливість втілити цю ідею на сучасному технічному рівні [23].

І. Франко не тільки коментував, а й доповнив поданий М. Сперанським матеріал, наприклад, щодо твору Іоанна Дамаскіна “Святі паралелі”.

Відомо, скажімо, що дослідженням доробку Климента Охридського займалися такі вчені, як О. Бодяньський, Й. Шафарик, В. Ундольський, О. Соболевський, О. Попов, Є. Петухов, М. Туницький, В. Щепкін, І. Срезневський, М. Петровський, В. Григорович та ін. А от те, що солідні напрацювання з цієї теми має І. Франко, що в його Архіві, який зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, є вже навіть підготована до друку, але неопублікована стаття, знають одиниці дослідників. Без такої інформації ми не можемо говорити про адекватне уявлення про наукову спадщину великого українського вченого. Аналогічна ситуація з багатьма іншими працями вченого.

Отже, питання “Франко і проблеми вивчення давньоруської літератури” є такою, що потребує спеціального дослідження, узагальнення і видання окремої монографії. Цю роботу було б добре розпочати з підготовки бібліографічного покажчика щодо теми.

Література:

1. Брайчевський М. Нариси стародавньої історії Української РСР. – К., 1957.
2. Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. – К., 1958.
3. Возняк М. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1948. – № 1.
4. Гординський Я. До літературно-наукової діяльності Івана Франка в 1912–1913 роках. – ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 17116.
5. Грицюта Н., Погребенник Ф. Собрание сочинений Ивана Франка в пятидесяти томах // Слов'янські літератури. IX Міжнародний з'їзд славістів. – К., 1983.
6. Драгоманов та Франко. Листування. – ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 17306.
7. Житецький П. До бібліографії матеріалів про Франка. – ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 17355.
8. Іван Франко. Статті і матеріали. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1977.
9. Киричинський О. Франко у Києві. – ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 17457.
10. Маковей О. Юбилей 25-летней литературной деятельности Ивана Франка // ЛНВ. – 1898. – Т. 1–4. – Кн. XI.
11. Матеріали до української бібліографії / Бібліографічна комісія НТШ. – Львів. – Т. 4.
12. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка. – Ф. 10, спр. 17786–17787.
13. Мочульський М. Одно видання Івана Франка. – Ф. 10, спр. 17794–17795.
14. Попроцька В., Солонська Н. Від бібліотеки Ярослава Мудрого до Національної бібліотеки // Дивослово, 2001. – № 10.
15. Слов'яно-Руська доба / Толочко П. (відп. ред.). – К., 2000.

16. Солонська Н. Бібліотека Ярослава Мудрого як “поле документації” та як архів епохи Київської Русі // *Архіви України*. – 2003. – № 1–3.
17. Солонська Н. Бібліотека Ярослава Мудрого як пам’ятка давньоруської культури і духовності. Актуальність реконструкції в XXI столітті // *Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. Матеріали науково-практичної конференції / Національна академія управління*. – К., 2005.
18. Солонська Н. Дипломатичний архів бібліотеки Ярослава Мудрого. Спроба реконструкції // *Україна дипломатична*. – 2005.
19. Солонська Н. Збірник Святослава 1073 року як джерело для вивчення та реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого (до 930-річчя від часу створення) // *Вісник Книжкової Палати*. – 2003. – № 7.
20. Солонська Н. Книгознавчі читання в НБУВ, присвячені реконструкції Бібліотеки Ярослава Мудрого // *Бібліотечний вісник*. – 1999.
21. Солонська Н. Реконструкція бібліотеки Ярослава Мудрого – сучасний погляд на проблему // *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. – 2004. – Вип. 13.
22. Солонська Н. Стародавні бібліотеки Київської Русі в контексті спеціальних історичних дисциплін // *Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики. Збірка наукових праць. До 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України*. – К., 2004. – Ч. 11. – Част. 2.
23. Солонська Н. Щодо створення зведеного каталогу давньоболгарських джерел, які знаходилися в імовірному каталозі фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого // *Студії з архівної справи та документознавства*. – К., 2003. – Т. 10.
24. Солонська Н. Ярослав Мудрий – державний діяч, книжник (До 950-річчя від часу смерті) // *Вісник Книжкової Палати*. – 2004. – № 5.
25. Толочко П. Бібліотека Ярослава Мудрого // *Від Русі до України*. – К., 1997.
26. Толочко П. Тайна библиотеки Ярослава Мудрого // *Наука и жизнь*. – 1975. – № 1.
27. Франко И. Южнорусская литература // *Энциклопедический словарь / Под ред. проф. И. Адриевского. Издатели Ф. Брокгауз и И. Ефрон, 1904. – СПб., 1904. – Т. 81*.
28. Франко І. Dějeny slovanských apoštolů Cyrila a Methoda. S rozbořem a otiskem hlavných pramenů. Sepsul Dr. Frantisek Pastřnek, (Spisuv počtěných jubilejní cenou král. česke společnosti nauk v Praze číslo XIV), Praha, 1902, стор. XI + 300 // *ЗНТШ*. – 1902. – Т. 49. – Кн. 5.
29. Франко І. Murlo M. Geschichte der alteren südenslavischen // *ЗНТШ*. – 1909. – Т. 87. – Кн. 1.
30. Франко І. Vatroslav Jagić – Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch Classe, t. XLVII, 1902, стор. 88+96 // *ЗНТШ*. – 1902. – Т. 49. – Кн. 5.
31. Франко І. А. Н. Пыпин – История русской литературы, том I. Древняя письменность. – СПб., 1898, с. XII + 484, Том II, Древняя письменность. Времена Московского царства. Канунъ преобразований с. VI + 566 // *ЗНТШ*. – 1898. – Т. 25–26.
32. Франко І. В. И. Перетц – Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. I. Изъ исторіи русской пѣсни. Ч. I. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI–XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Ч. 2. Приложенія. Описанія сборниковъ псалмь, кантовъ и пѣсень. Вирши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели. СПб., I–II, 1900 // *ЗНТШ*. – 1901. – Т. 39. – Кн. 1.

33. Франко І. Варлаам и Иосаф, старо-християнський духовний роман та его литературная история // ЗНТШ. – 1897. – Т. 17–20; 1898. – Т. 21–26.
34. Франко І. Г. М. Бараць – Слѣды іудейскихъ воззрѣній въ древнерусской письменности. Слово Кирилла-Философа. Одеса 1894, ст. 52 (відб. з Лѣтописи историко-филологического общества при Новороссійскомъ университетѣ т. IV) // ЗНТШ. – 1896. – Т. 11. – Кн. 3.
35. Франко І. Дві замітки до тексту найдавнішої літописи // ЗНТШ. – Т. 83.
36. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
37. Франко І. Из лектури наших предків XI в. і Зборник Святослава 1076 р. // Стара Україна. – 1924. – № 12.
38. Франко І. Історія української літератури. – Львів, 1907.
39. Франко І. Києво-Печерський монастир какъ культурный (sic!) центр Домонгольской Россіи. – Пасад, 1904.
40. Франко І. Н. К. Нікольській. Матеріали для історії древнерусской духовной письменности, V–VIII // Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 1903 г., кн. 2, стор. 52–75 // ЗНТШ. – Т. 58.
41. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів, 1910.
42. Франко І. Нариси історії українського письменства. – ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 12478.
43. Франко І. П'яницьке чудо в Корсуні: причинок до історії староруської легенди // ЗНТШ. – 1901. – Т. 44.
44. Франко І. Памятники славяно-русской письменности изданные Археографическою Коммиссією. I. Великія Минеи Четіи. Декабрь, дни 1–5. Москва, 1901, велика 4^о, стор. 290 // ЗНТШ. – Т. 65.
45. Франко І. Пономарев А. И. Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. Вып. 2. – СПб., 1898. // ЗНТШ. – 1897. – Т. 25.
46. Франко І. Соболевский А. Древняя церковно-славянская литература и ее значение, Харків, 1908 // ЗНТШ. – 1908. – Т. 86. – Кн. 6.
47. Франко І. Сочиненія И. Н. Жданова, томъ первый, СПб., 1904, стор. V+869 // ЗНТШ. – 1906. – Т. 69. – Кн. 1.
48. Франко І. Сперанский М. Н. Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследования и тексты // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1901. – Кн. IV. – С. VI + 154 + 48; 1905. – Кн. I. – С. 157–450; Кн. II. – С. 451–577 + 49 – 245 // ЗНТШ. – 1906. – Т. 74. – Кн. 6.
49. Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії староруської легенди. – Львів, 1906 (відбитка з XLVI; XLVIII; LVI; LIX; LX; LXVI; LXVIII томів ЗНТШ).
50. Франко І. Теорія і розвій історії літератури // ЗНТШ. – Т. 89. – 1909.
51. Франко І. Філософські, економічні та історичні статті. – К., 1956.
52. Франко І. Що таке поступ // Франко І. Філософські, економічні та історичні статті. – К., 1956.